

PAPER DETAILS

TITLE: Ey Fakihler Zümresi! Sizler Tabipsiniz, Bizler ise Eczacıyız' Sözünün Tespiti ve Muhteva Degerlendirmesi

AUTHORS: Ataullah SAHYAR

PAGES: 75-94

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/593797>

‘Ey Fakihler Zümresi! Sizler
Tabipsiniz, Bizler ise Eczacıyız!’
Sözünün Tespiti ve Muhteva
Değerlendirmesi

Ataullah ŞAHYAR*

“A Study on the Phrase ‘O the
scholars of fiqh! Thou art Akin to
Physicians and us to
Apothecaries!’”

Abstract: Coined by al-A‘mash, who had initially told it to praise Abū Hanīfah, the well-known phrase “يا معاشر الفقهاء! أنتم الأطباء ونحن الصيادلة/O the scholars of fiqh! You are akin to physicians and us to apothecaries!”, points out the close relation between the studies of fiqh and hadīth. Many scholars and academics, including Al-A‘mash himself have encouraged the muhaddith to pick up studies on fiqh, and the faqih on hadīth studies. Whereas the interpretation that ‘the phrase implies the scholars of hadīth do not possess sufficient knowledge in terms of Islamic law and are oblivious to the elaborations on and interpretations of the hadīth that they study’ is a misinterpretation which is certainly not in accordance with the intended meaning of the phrase.

Citation: Ataullah ŞAHYAR “Ey Fakihler Zümresi! Sizler Tabipsiniz, Bizler ise Eczacıyız!’ Sözünün Tespiti ve Muhteva Değerlendirmesi” (in Turkihs), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIII/1, 2015, pp. 75-94.

Key words: Transmitter, Muhaddith, Hâfiz, Faqih, Physician, Apothecaries.

Giriş

Birçok ilim dalı gibi İslâmî ilimler alanında da ilk dönemlerden beri İslâm bilginlerinin aralarında cereyan eden rekabet, kimi zaman birbiriyle yarışma, kimi zaman diyalog, kimi zaman hararetli münazara/münakaşa, kimi zaman da hasım olma derecesine ulaşmıştır. Bu durum günümüzde de sözlü, yazılı ve çeşitli vasıtalarla her türlü platformda varlığını sürdürme gelen ve normal kabul edilegelen bir vakıa olarak karşımızda durmaktadır. Fakat ilmi tartışma ve rekabet bazen yanlış yönde yorumlama veya yanlış bilgi aktarımı nedeniyle amacı dışına çıkabilmekte ve ilmi tartışma kurallarını ihlal eder boyuta gelebilmektedir. Böyle bir durumda tartışmalar, herhangi bir ilmî fikir ayrılı-

* Yard. Doç. Dr., Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, İSTANBUL:
sahyar@gmail.com

ğı olmanın ötesine geçer ve mesele, üzerinde durulmaya değer bir hal almış olur.

Hicri ikinci asırda tamamen bir iyi niyet göstergesi olarak tanımlanabilecek, bir ilim adamının meramını anlatmak üzere kullandığı mizah ve hikmet dolu bir ifadesi, ehl-i hadis ile fukahâ arasında pek çok tartışmanın önemli bir malzemesi haline getirilmiştir. Söz konusu benzetmenin, dönemin önde gelen hadis hafızlarından el-A'meş lakaplı Kûfeli Süleymân b. Mihrân (ö. 148/765) tarafından talebesi İmam Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) hitaben söylendiği bilinmektedir. Bu söz *يا معاشر الفقهاء! أنتم الأطباء ونحن الصيادلة* /Ey fakihler zümresi! Sizler tabipsiniz, bizler ise eczacıyız. " sözüdür.

Bu benzetme, ilk söylendiği tedvin ve fikhî ekollerin oluşum döneminden tasnif ve telif faaliyetlerinin zirveye ulaştığı olgunlaşma dönemlerine; şerh dönemlerinden usul ve kaidelerin tasnif edildiği ve ekollerin saflarını belirginleştirdiği olgunlaşma dönemine; hatta duraklama denilen ara dönemden günümüze dayanan muasır döneme kadar neredeyse aynı anlayış ve düşünceyle orijinallliği bozulmadan kendi mecrası ve esprisi çerçevesinde kullanılmış, anlam ve bağlamı dışına pek çıkılmamıştır. Söyleyenin amacına uygun, olumlu manada, güzel bir benzetme olarak muhtelif dönemlerin fakih ve muhaddisleri kendi aralarında birbirleri için bu sözü kullanagelmişlerdir.

Geçtiğimiz yüzyılın ilk yarısından itibaren ise, A'meş'in söz konusu benzetmesine fıkıhla iştigal eden bazı ilim adamları tarafından seleflerinin anladığı ve kastettiği mana ve mecrasından farklı bir anlam yüklenmeye çalışılmıştır. Bu fakihlerin, çoğu kez mezheplerini savunma adına rakip olarak gördükleri muhaddisleri tenkit etmek için mevzu bahis ifadeyi kullandıkları dikkat çekmektedir. Bazen bu kişilerin, muhaliflerini hedef almakla yetinmeyip gelmiş geçmiş bütün ehl-i hadis mensuplarını "sadece haber nakledenler ve rivâyet ettiklerinin muhtevasını anlamayanlar" olarak nitelemeye varınca ya kadar ileri gittikleri dahi görülebilmektedir.

Bu nedenle söz konusu benzetmenin ilk ortaya çıkışından yakın döneme kadar hangi ilim adamları tarafından, ne maksatla ve nasıl bir bağlamda kullanıldığını incelemek, söz konusu benzetmenin mana ve amacını tespit etmek, hem de mana mecrası dışına çıkararak amacı dışında kullananların yanlışlıklarını ortaya koymak ihtiyacı doğmuştur.

I. Sözü İlk Kez Kullanımı

Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu ifadeyi ilk kullanan kişi Kufelî hadis hafızı Süleymân b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765) olmuştur.¹ A'meş bu

¹ Bu benzetmeyi ilk defa A'meş'in söylemiş olması şaşırtıcı değildir. Zira A'meş'in, söz ustası, hazır cevap ve şakacı bir karaktere sahip bir kişilik olduğu görülmektedir. Nitekim A'meş'in mizahları hakkında Ahmed Muhammed ed-Dabîb, *el-A'meşü'z-zarîf* adında bir eser telif etmiş ve eser 1981 yılında Cidde'de yayınlanmıştır.

ifadeyi talebesi İmam-ı A‘zam Ebû Hanîfe’yi övmek, talebesinin geldiği ilmi seviyeden gurur duyarcasına onu onurlandırmak ve kendisini daha fazla ilme teşvik etmek için kullanmış olmalıdır. A‘meş’in bu husustaki sözü değişik kaynaklarda az da olsa farklı ifadelerle nakledilmiştir. A‘meş’in ifadesinin ne manada kullanıldığını doğru anlayabilmek için, öncelikle, söylendiği ortamı anlamaya ihtiyaç vardır. Bu minvalde A‘meş’in sözünün nakledildiği kaynaklar tarandığında, A‘meş’in ifadesinin neredeyse tüm kaynaklarda aynı olduğu ancak sözün söylenme sebebi hususunda farklı anlatımların bulunduğu görülmektedir. Söz gelimi tabakât ve biyografi kaynaklarında anlatılan hikâye ile Hanefî ilim adamlarının Ebû Hanîfe için özel olarak yazdığı biyografi eserlerindeki hikâyeler arasında bazı farklılıklar vardır. Şu var ki, farklı rivâyetlerden yola çıkarak A‘meş’in asıl ifadesine ve sözün söylendiği ortamın detaylarına ulaşmak mümkündür.

A. A‘meş’in İfadesi

Fakihleri tabibe, hadisçileri eczacıya benzeten meşhur misal, kaynaklara A‘meş’in talebelerinden Hafız Ubeydullah b. Amr b. Ebi’l-Velîd er-Rakkî’nin (ö. 180/796) anlatımı ile şu şekilde intikal etmiştir:

”عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو قَالَ: كُنْتُ فِي مَجْلِسِ الْأَعْمَشِ فَبَجَاءَهُ رَجُلٌ فَسَأَلَهُ عَنْ مَسْأَلَةٍ فَلَمْ يُجِبْ فِيهَا، وَنَظَرَ فَإِذَا أَبُو حَنِيفَةَ فَقَالَ: «يَا نَعْمَانُ، قُلْ فِيهَا» قَالَ: «الْقَوْلُ فِيهَا كَذَا»، قَالَ: «مَنْ أَتَى؟» قَالَ: «مَنْ حَدِيثَ كَذَا، أَنْتَ حَدَّثْتَنَاهُ»، قَالَ: فَقَالَ الْأَعْمَشُ، «نَحْنُ الصَّيَادِلَةُ وَأَنْتُمْ الْأَطِبَاءُ»

“Ubeydullah b. Amr dedi ki: Biz A‘meş’in meclisinde idik, bir adam gelip A‘meş’e bir mesele hakkında soru sordu. A‘meş ise adama cevap vermeyip etrafına baktı, ardından Ebû Hanîfe’ye dönerek:

-Ey Nu’mân! Bu soru hakkında bir şey söyle, dedi. Ebû Hanîfe de:

-Bunun cevabı şöyledir, dedi. Bunun üzerine A‘meş:

-Neye dayanarak söylüyorsun bunları, dedi. Ebû Hanîfe de:

-Senin bize tahdis ettiğin şu ve şu hadislerle binaen, dedi.

Ubeydullah b. Amr dedi ki: Bunun üzerine A‘meş:

-Ey fakihler zümresi! Sizler tabipsiniz, bizler de eczacıyız, dedi.”²

² A‘meş’in “Sizler tabipsiniz, bizler de eczacıyız” sözü için bk. İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu’s-Sikât* (thk. Şerefüddîn Ahmed), I-IX, yy. (Dâru’l-fikr), 1395/1975, VIII, 468; İbn Cümei, Ebu’l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Ğassânî, *Mu‘cemü’ş-şüüh* (thk. Ömer Abdüsselam), Beyrut 1405, s. 79; es-Saymerî, *Kâdî Ebû Abdullâh el-Hüseyn b. Ali b. Muhammed es-Saymerî, Ahbâru Ebi Hanîfe ve ashâbihi* (nşr. Alemü’l-kütüb), Beyrut 1405/1985, s. 26-27; Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve’l-mütefakkih* (thk. Âdil b.Yûsuf el-Garazî), I-II, yy. (Dâru İbni’l-Cevzî), 1421, II, 163; a. mlf., *Nasihatü ehli’l-hadis* (thk. Abdülkerim Ahmed), Zerka 1408, s. 44; İbn Abdülberr, Ebû ‘Umer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemrî, *Cami’u beyâni’l-ilmi ve fadlih* (thk. Ebu’l-Eşbâl ez-Züheyri), I-II, yy. (Dâru İbni’l-Cevzî), 1414/1994,

Hicri IV-VI. asırlara ait tabakât ve biyografi kaynaklarında genel olarak bu şekilde yer alan bu benzetme, özellikle Hanefî fakihlerinin Ebû Hanîfe hakkında verdiği bilgileri içeren kaynaklarda, az da olsa bazı değişikliklerle beraber nakledilmiştir. Söz gelimi ünlü Hanefî fakihlerinden Alâuddîn Ebû Bekr el-Kasânî (ö. 587/1192) *Bedâi'ü's-senai' fî tertibi's-şerâi'* isimli eserinde A'meş ile Ebû Hanîfe arasındaki bu hikâyeyi şöyle anlatmaktadır:

”أَنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ الْأَعْمَشِ - رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى - كَانَ مَرِيضًا، فَعَادَهُ أَبُو حَنِيفَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - فَوَجَدَهُ يُوصِي لِابْنَتِهِ، فَقَالَ أَبُو حَنِيفَةَ: - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - إِنَّ هَذَا لَا يَجُوزُ، فَقَالَ: وَلِمَ يَا أَبَا حَنِيفَةَ فَقَالَ: لِأَنَّكَ رَوَيْتَ لَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «لَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ» فَقَالَ سُلَيْمَانُ - رَحِمَهُ اللَّهُ - : يَا مَعْشَرَ الْفُقَهَاءِ أَنْتُمْ الْأَطِبَّاءُ وَنَحْنُ الصَّيَادِلَةُ

Süleyman b. A'meş -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- hastaydı. Ebû Hanîfe de - Allah ondan razı olsun- onu ziyarete gitti. O esnada A'meş oğluna vasiyette bulunuyordu. Ebû Hanîfe ona itiraz ederek:

-Bu yaptığın caiz değildir, dedi. A'meş:

-Neden ey Ebû Hanîfe? dedi. Ebû Hanîfe:

-Çünkü sen bize Hz. Peygamber'in 'Mirasçıya vasiyet olunmaz' buyurduğunu rivâyet etmiştin, dedi. Bunun üzerine Süleyman:

-Ey fakihler zümresi! Sizler tabipsiniz, bizler ise eczacıyız, dedi.”³

Yine Hanefî ulemasından ünlü fakih Abdulkadir b. Muhammed el-Kureşî (ö. 775/1373), Hanefî ulemasının biyografisini konu edinen *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-hanefiyye* adlı eserinde A'meş ile Ebû Hanîfe arasında cereyan eden söz konusu diyalogu daha detaylı ele almıştır. el-Kureşî'nin ifadelere şöyle özetlenebilir:

Ders halkasında A'meş'e bazı sorular sorulur, o da cevap vermek yerine Ebû Hanîfe'ye soruyla ilgili görüşünü sorar ve Ebû Hanîfe de sorulara cevap verir. A'meş ona cevaplarının dayanağını sorar, Ebû Hanîfe ise “hayra vesile olana o hayrı işleyenin ecir kadar ecir verileceği”; “evinde namaz kılarken yanına biri girdiğinde sevinen kimseye Hz. Peygamberin, ibadeti gizli ve açıktan kılmak üzere iki ecir alacağı müjdesini verdiği”; “hiç kimsenin Allah'tan daha fazla eziyetlere sabredemeyeceği”; “her kişinin biri gökte biri yerde olmak üzere iki üne sahip olduğu, yerdeki ününün ve akıbetinin gökteki ününe bağlı olduğu”; “ashabın Hz. Peygamber'e açıktan şikâyetinde bulunduklarında Hz. Peygamber'in onlara yemeklerini beraberce yemelerini

II, 1030; Kâdî İyâz, İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Büstî, *el-Günye fihrestü şuyûhi'l-Kadı İyâz* (thk. Mahir Zühayr Cerrâr), yy. (Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî), 1402/1982, s. 79. Konuya işaret eden ancak ifadesi tam olarak yukarıdaki gibi verilmeyen diğer kaynaklar için bk. Ebû Ahmed b. 'Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl* (thk. Adil Ahmed ve Ali Muhammed), I-IX, Beyrut 1418/1997, VIII, 238.

³ Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kasânî el-Hanefî, *Bedâi'ü's-senai' fî tertibi's-şerai'*, I-VII, yy. (Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye), 1406/1986, VII, 337.

tavsiye ettiği” ve “Hz. Peygamber’in kaderle ilgili bazı bilgiler verdiği” hakkında A‘meş’in kendisine rivâyet ettiği hadisleri hatırlatır. Ardından da hadisleri tek tek senedleriyle beraber okur. Bunun üzerine A‘meş Ebû Hanîfe’ye dönüp “Yeter artık, sana yüz günde rivâyet ettiklerimi bana bir saatte okuyorsun. Senin bu hadislerle amel ettiğini bilmiyordum. Ey Fakihler zümresi! Sizler tabipsiniz, bizler ise eczacıyız ve sen ey adam! Her iki tarafı elden bırakmamışsın” der.⁴

Bu rivâyetlerin hepsi, A‘meş’in talebesi Ebû Hanîfe’yi övmek üzere bu ifadeleri kullandığı hususunda birleşmektedir. Zira o talebesi Ebû Hanîfe’nin yüksek fıkıh bilgisinin farkındaydı ve onu hep takdir ederdi.⁵

Öte yandan bazı kaynaklarda A‘meş’in buna benzer bir ifadeyi Hanefi mezhebinin bir diğer imamı olan Ebû Yusuf için de kullandığı bilgisi yer almaktadır:

”بَشْرُ بْنُ الْوَلِيدِ، عَنْ أَبِي يُوسُفَ قَالَ: سَأَلَنِي الْأَعْمَشُ عَنْ مَسْأَلَةٍ، وَأَنَا وَهُوَ لَا غَيْرَ، فَأَجَبْتُهُ، فَقَالَ لِي: مَنْ أَتَيْتَ هَذَا يَا يَعْقُوبُ؟ فَقُلْتُ: بِالْحَدِيثِ الَّذِي حَدَّثْتَنِي أَنَّكَ، ثُمَّ حَدَّثْتُهُ، فَقَالَ لِي: يَا يَعْقُوبُ إِنِّي لَأُحْفَظُ هَذَا الْحَدِيثَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَجْتَمِعَ أَبْوَاكَ مَا عَرَفْتُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا الْآنَ.

Bişr b. el-Velîd, Ebû Yusuf’tan naklen şöyle demiştir: ‘Sadece benim ve A‘meş’in olduğu bir ortamda A‘meş bana bir mesele hakkında soru sordu. Ben de cevabını verdim. A‘meş bana: “Neye istinaden söylüyorsun bunu ey Ya‘kûb?” deyince ben de: “Senin bana rivâyet ettiğin bir hadise” diye cevap verdim ve kendisine o hadisi okudum. Bunun üzerine A‘meş bana: “Ey Ya‘kûb! Daha senin annen ile baban buluşmadan önce ben bu hadisi ezberlemiştim ama şu ana kadar bunun anlamını bilememişim” dedi”.⁶

Bu bilgilerden hareketle A‘meş’in bu benzetmeyi, Ebû Hanîfe için yeri geldikçe farklı zaman ve mekânlarda birkaç kere dile getirdiği gibi aynı benzetmeyi Ebû Yusuf için de kullanmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Bir sözün ne anlama geldiğini anlamak için o sözü kimin, kime, ne zaman, ne münasebetle ve ne maksatla söylediği bilgisine, bir diğer deyişle sözün bağlamını tespiti ihtiyaç vardır. A‘meş’in Ebû Hanîfe için söylediği mezkûr benzetmeyi de bu açıdan ele almak gerekmektedir. Bu nedenle

⁴ Abdulkâdir b. Muhammed b. Nasrullâh el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I-II, Karaçi, ts., II, 484-485.

⁵ A‘meş kendisine gelen meseleleri zaman zaman Ebû Hanîfe’ye yönlendirir ve onun ilim halkasını kastederek “بلك الحلقه/ bu ilim halkasını takip edin” derdi. Bk. Saymerî, *Ahbâru Ebi Hanîfe*, s. 78. Buna benzer bir övgü ifadesi için bk. İbn Abdülberr, Ebû ‘Umer Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed en-Nemerî, *el-İntikâ‘ fî fezâili's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ' Mâlik ve Şâfi‘i ve Ebî Hanîfe radiyallâhu anhüm*, Beyrut, ts. (Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye), s. 126.

⁶ İbn Abdülberr, *Câmi‘u beyâni'l-ilm II*, 1029; Ali Abdülbâsıt Mezîd, *Minhâcu'l-muhaddisîn fi'l-karni'l-evveli'l-hicrî ve hatta asrina'l-hâzir*, s. 89.

Ameş'in kimlik ve kişiliğinden başlamak üzere bu bağlam şöylece tespit edilebilir:

1. A'meş'in Kimliği

Bahis mevzuu sözün sahibi, hadis, kıraat ve ferâiz alanlarındaki derin bilgisiyle tanınan Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-A'meş, Kûfeli tabiûndandır. Döneminde Kûfe'de hem Kur'ân-ı Kerim'i kaidelerine uygun en güzel okuyan, hem Hz. Peygamber'in hadislerini en iyi bilen bir âlim hem de kendisine yöneltilen sorulara isabetli cevaplar veren, nüktedan ve hazırcevap bir kişilik olarak meşhur olmuştur. Dürüstlüğü ve doğru sözlülüğü sebebiyle "mushaf" diye anılmıştır. Devrinin en büyük münekkidi Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198/813) onun hakkında "allâmetü'l-İslâm" tabirini kullanmıştır. Beytûlmâlden aldığı beş dirhem aylıkla geçinen zenginlere iltifat etmeyen kanaatkâr bir âlim olarak bilinir. Hicri 148 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.⁷

2. Ebû Hanîfe'nin Kimliği

Bahis mevzuu sözün muhatabı olan Hanefî Mezhebi'nin imamı Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit hicri 80-150 yılları arasında Kûfe'de yaşamıştır. Kendi döneminde ve müteakip dönemlerde İslâm bilginlerinin ekseriyeti tarafından zahid ve âbid kişiliğinin yanı sıra fakih, âlim ve imam-ı azam gibi önemli ilmi unvanlarla anılmıştır. Ulema tarafından kendisi hakkında sarf edilen pek çok övgü ifadeleri kaynaklarda yer almaktadır. Nitekim Ebû Hanîfe hakkında İmam Malik (ö. 179/795) "لو كلمك في هذه السارية أن يجعلها ذهباً لقام بحجته /Şayet sana bu sütunu altına dönüştürebileceğini söylese, (yine de) onu ispat edebilir" demiştir. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) ve İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181/797) de

⁷ A'meş'in biyografisi için bk. İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (thk. İhsan Abbas), I-VIII, Beyrut 1968, VI, 342-343; Ebû Abdullah Muhammed İsmail el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I-VIII, Haydarâbâd, ts., IV, 37; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Deynûrî, *el-Ma'ârif* (thk. Servet Ukkâşe), Kahire 1992, s. 489-490; Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd* (Mustafa Abdülkâdir Ata), I-XXIV, Beyrut 1417, IX, 4-14; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim el-Erbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân* (thk. İhsân Abbâs), I-VII, Beyrut 1994, II, 400-403; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şu'ayb el-Arnâvût vdğ.), I-XXV, yy. (Müessesetü'r-risâle), 1405/1985, VI, 226-248; a.mlf., *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XV, yy. (Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî), 2003, III, 883; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, Beyrut 1419/1998, I, 116; İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (nşr. Matba'atu dâireti'l-ma'ârifî'n-nizâmiyye), I-XII, Hind 1326, IV, 222-226; Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, Beyrut 1403, s. 74; İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb* (thk. Mahmud el-Arnâvût), I-XI, Beyrut 1406/1986, II, 216-218; Brockelmann, GAL Suppl., I, 721; Ahmed Muhammed ed-Dabîb, *el-A'meşü'z-zarîf*, Cidde 1401/1981; Mücteba Uğur, "A'meş", *DİA*, III, 54.

İmam-ı azam Ebû Hanîfe hakkında “كَانَ أَبُو حَنِيفَةَ أَفْقَهُ أَهْلَ الْأَرْضِ فِي زَمَانِهِ/Ebû Hanîfe kendi döneminde dünyanın en fakih kişisi idi” dedikleri kaynaklarda yer almaktadır.⁸ İmam Şâfiî (ö. 204/819) ise “من أراد أن يتبحر في الفقه فهو عيال على أبي حنيفة/Fıkıhta derinleşmek isteyen herkes Ebû Hanîfe’ye muhtaçtır”⁹ demek suretiyle onun fıkıh bilgisinin ve fikhî değerlendirmelerinin ehemmiyetine işaret etmektedir.

Kaynaklarda Ebû Hanîfe ile ilgili bu tür övgülere çokça rastlamak mümkündür. Bu minvalde söz konusu benzetmenin muhatabının, oldukça önemli vasıflara haiz âlim bir şahsiyet olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.¹⁰

3. Sözü Söylendiği Dönem

Görüldüğü üzere A‘meş ve Ebû Hanîfe aynı dönemde aynı şehirde yaşamış iki önemli ilim adamıdır. Mevzu bahis sözün ortaya atıldığı bu dönem, müslümanlar arasında siyasi çekişmenin belirmesiyle farklı i‘tikadî mezheplerin peş peşe ortaya çıkmakta olduğu, Hz. Peygamber adına uydurulan yalan haberlerin ortalıkta cirit attığı karamsar bir duruma paralel olarak; Müslümanların problemlerini çözmek için doğru bilgiye, liyakatli ve güvenilir bilgine ihtiyaç duyduğu, bu nedenle her bölgedeki Müslümanların kendi imamına itimat gösterdiği bir dönemdi. Nitekim Küfe’de Ebû Hanîfe, Medine’de Malik b. Enes, Şam’da el-Evza‘î (ö. 157/773) ve Mısır’da Leys b. Sa’d (ö. 175/791) bölgelerinin Müslümanları nezdinde itimada layık görülen birer imam-ı azam idiler.

Öte yandan bu dönemde Hz. Peygamber’in bıraktığı mirasın olduğu gibi muhafaza edilmesi ve hadislerin Hz. Peygamber’e ait olmayan yalan haberlerden ayıklanması için sünnetin tedvin faaliyeti bütün hızıyla devam ediyordu.

⁸ Ebu’l-Fidâ İsmâil b. ‘Umer b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, I-XV, yy. (Dâru’l-fıkr), 1407/1986, X, 107.

⁹ İbnü’l-Esîr el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *Câmi’u’l-usûl fî ehâdîsi’r-Resûl* (thk. Abdülkadir el-Arnâvut, Beşîr ‘Uyûn), I-XII, yy. (Dâru’l-fıkr), 1969-1972, XII, 952.

¹⁰ Ebû Hanîfe hakkında yine başka pek çok övgü ve takdir ifadeleri olduğu gibi, kendisine yöneltilen bazı tenkitler de kaynaklarda yer almaktadır (bk. Şahyar, ‘Ehl-i Hadis Tarafından Ebû Hanîfe’ye Yöneltilen Tenkitler’, *Journal of Islamic Research*, 2013, I, s. 6-21). Ebû Hanîfe’nin biyografisi için bk. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 368; VII, 322; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*; Hatîb, *Târihu Bagdâd*, XIII, 325-426; İbn Abdülber, *el-İntikâ*, s. 122-152; Muvaffak b. Ahmed el-Mekki, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, I-II, Beyrut 1401/1981; İbn Halikân, *Vefeyât*, V, 405-415; Zehebî, *A’lâmü’n-nübelâ*, VI, 390-403; a.mlf., *Menâkıbü’l-İmâm Ebî Hanîfe ve sâhibeyh Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasan*, Kahire, ts., s. 13-57; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, X, 449-452; Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed b. Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü’l-hisân fî menâkıbi’l-İmami’l-A‘zam Ebî Hanîfeti’n-Nu‘mân* (nşr. Halîlu’l-Meys), Beyrut 1403/1983; Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, 131-138.

İşte hadislerin tedvini ve fikhî meselelerin çözümü gibi önemli iki görevi, muhaddisler ve fakihler üstlenmişti ve her biri kendi alanında derinleşmekteydi.

4. Sözün Bağlamı

A‘meş’e ait olan bu benzetme Ebû Hanîfe’nin, hocası A‘meş’i hastalığı sebebiyle ziyareti esnasında üçüncü bir şahsın A‘meş’e soru sorması, A‘meş’in de sorunun cevabını Ebû Hanîfe’ye yönlendirmesi, Ebû Hanîfe’nin verdiği cevabın kendisini fazlasıyla memnun etmesi vesilesiyle söylenmiştir. Bir başka ifadeyle bu benzetme ehl-i hadis mensubu olan bir hoca tarafından fakih kimliğiyle meşhur olan talebesine hitaben söylenmiş bir sözdür.

Öte yandan o dönemde “eczacı” benzetmesinin, zaman zaman, elindeki rivâyetlerin muhtevâsından habersiz olan bazı kimseleri tenkit etmek amaçlı bir bağlamda kullanıldığını da görmekteyiz. Örneğin Ebû Yûsuf (ö. 182/798), el-Hasan b. Ziyâd el-Lu‘lûî (ö. 204/819) için: “هو عندي كالصيدلاني إذا سأله رجل أن يعطيه ما يطلق بطنه أعطاه ما يمسه / Benim nezdimde o kendisinden müshil isteyen kişiye bağırsakları tutacak bir ilaç vererek hastanın kabız olmasına sebep olan bir eczacı gibidir” demiştir. Ebû Yusuf bu yorumu ile Lu‘lûî’nin meselelerin çözümünü kolaylaştırmak yerine zorlaştırarak cevap verdiğini” kastetmiştir. Kuşkusuz bu benzetme rivâyetlerin muhtevâsından habersiz râvileri tenkit etmektedir.¹¹ Şu var ki her eczacı, elindeki ilaçların muhtevâsından bihaber değildir.

5. Sözün Söylenme Maksadı

A‘meş’in talebesi Ebû Hanîfe için bu ifadeyi kullanması, kendisinin de mensubu olduğu ehl-i hadis fikhî bilgisine sahip olmadığını vurgulamak ve böylece onlara dil uzatmak gibi bir maksat veya amaç taşımamaktadır. Zira A‘meş, bir hadis hafızı olduğu gibi, aynı zamanda, Süfyân b. ‘Uyeyne’nin (ö. 198/813) de belirttiği gibi döneminin en iyi ferâiz bilgisine sahip bir fakihti.¹² Dolayısıyla A‘meş’in bu ifadeleri, ehl-i hadisi yermek değil, başarılarını müşahede ettiği talebesi ve olağanüstü bir zekâyâ sahip olan Ebû Hanîfe’yi övmek ve onurlandırmak amaçlıdır.¹³

¹¹ Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Menâkibu’l-İmâm Ebî Hanîfe ve sahibeyhi* (thk. M. Zâhid el-Kevserî), Haydarâbâd 1408, s. 68; a. mlf., *Târihu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-A‘lâm* (thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf), I-XV, Beyrut 2003, IV, 1021; Ebû Zer Abdulkadir b. Mustafa el-Muhammedî, *et-Tasnîf fî mustalahi’l-hadîs beune medreseteyi’l-hadîs ve’l-fikh*, s. 4.

¹² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma‘în, *Târihu İbn Ma‘în* (ed-Dürî rivâyeti, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf), I-IV, Mekke 1399/1979, III, 388.

¹³ Bk. Ebû Abdülkadir el-Muhammedî, *et-Tasnîf fî mustalahi’l-hadîs*, s. 5.

B. Diğer İlim Adamlarının İfadeleri

Bahis konusu benzetme A‘meş dışında Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, İmam Şâfi‘, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Tahâvî tarafından da kullanılmıştır. Adı geçen fakih ve muhaddislerin bu benzetmeyi nasıl ifade ettikleri kısaca şöyle ele alınabilir:

1. Ebû Hanîfe’nin İfadesi

Haneî fakihlerinden Ebû’l-Müeyyed el-Muvaffak b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî (ö. 568/1172), özel olarak Ebû Hanîfe’nin biyografisini konu edinen eserinde Ebû Hanîfe’nin şu ifadelerine yer verir:

”مثل من يطلب الحديث ولا يتفقه، مثل الصيدلاني، يجمع الأدوية ولا يدري لأي داء هي، حتى يجيء الطبيب، هكذا طالب الحديث لا يعرف وجه حديثه حتى يجيء الفقيه.

Hadis öğrenip de fakih olmayan kimsenin misali bir eczacı misalidir ki, ilaçları toplar, ancak tabip gelene kadar o ilaçların hangi hastalık için olduğunu bilmez. İşte hadis öğrenen kimse böyledir, fakih gelene kadar hadisinin ahkâmını bilmez.”¹⁴

Ebû Hanîfe bu benzetmeyi hocası A‘meş’ten almış gibi gözükmektedir. Zira Ebû Hanîfe’nin bu ifadeleri mana bakımından A‘meş’in ifadelerinin genişletilmiş izahı gibi anlaşılmaya yakın durmaktadır.

2. Şâfi‘’nin İfadesi

İmam Şâfi‘ (ö. 204/819) de söz konusu benzetmeyi bazı hadis râvîleri için kullanmıştır. İmam Şâfi‘’nin talebelerinden Ebû Muhammed er-Rebi‘ b. Süleyman el-Ezdî (ö. 256/870) İmam Şâfi‘’nin bazı ashâb-ı hadis için “أَنْتُمْ الصَّيَادِلَةُ، أَنْتُمْ الْعِزَّاءَةُ” dedişini rivâyet etmiştir.¹⁵

3. Ahmed b. Hanbel’in İfadesi

Bu teşbihi kullananlar arasında Hanbelî Mezhebi’nin imamı hafız ve fakih Ahmed b. Hanbel (241/855) de bulunmaktadır. O kendisine yöneltilen İmam Şâfi‘ ile ilgili bir soruyu cevaplarken şöyle demiştir:

”وسئل الإمام أحمد عن الشافعي ؟ فقال: ما الذي أقول فيه، وهو الذي أخرج من قشور التشبيه لبابها، وأطلع على معارفها أربابها، وجمع مذهبه أكتافها وأطنابها، فالمحدثون صيادلة والشافعي طبيبهم، والفقهاء أكابر والشافعي كبيرهم، وما وضع أحد قلمه في محبرة إلا وللشافعي عليه منة.

İmam Ahmed’e Şâfi‘ hakkında soruldu. O da dedi ki, Onun hakkında ne diyebilirim ki, kendisi teşbihin kabuğundan cevherini çıkaran, işin erbabına teşbihi öğre-

¹⁴ el-Mekkî, *Menâkıb*, II, 91; Mustafa es-Sibâ‘î, *es-Sünne ve mekânetüha fi’t-teşri‘i’l-İslâmî*, Beyrut 1405/1985, s. 421. Ancak bu bilgi sadece el-Mekkî’nin *Menâkıb*’ında yer almakta, ondan önceki ve sonraki biyografi eserlerde bulunmamaktadır.

¹⁵ Zehebî, *A‘lâmi’n-nübelâ*, X, 23; Yâsir b. Ahmed el-Hamedânî, *Hayatü’t-tabî‘în*, s. 1650; a. mlf., *Cevâhir min akvâli’r-rasûl*, s. 67.

ten ve mezhebini o teşbihin üzerine ve merkezine bina eden kimsedir. Öyleyse muhaddisler eczacı ise Şâfi'î onların tabibidir. Fakihler büyük ise Şâfi'î onların en büyüğüdür. Okuryazar olan her kişinin ona bir minnet borcu vardır".¹⁶

4. Tirmizî'nin İfadesi

Sünen sahibi Ebû İshâ et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) de hadisi öğrenip anlamını kavrayamayan râvîler için "eczacı" benzetmesini kullandığı kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁷

Ancak Takiyyüddîn el-İzzî'nin (ö. 1010/1601), kendi dönemine kadar gelen Hanefî bilginlerin biyografisini konu edindiği *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* isimli geniş kapsamlı eserinde et-Tirmizî'ye atfettiği ifade, İbn Abdülberr'in (ö. 463/1070) *Cami'u beyani'l-ilm* adlı eserinde ez-Zebidî'ye atfedilmektedir. الترمذی ile الزبيدي nisbelerinin yazılış şekli bakımından birbirine yakın olması ve cümledeki diğer ifadelerin aynı olması, el-İzzî'nin bu sözün İbn Abdülberr'in eserinden aldığı ve sanki okurken bu iki ismin birbiriyle karıştırıldığı gözükmemektedir. Zira İbn Abdülberr'in ifadesi "وَمِنْ هُنَا قَالَ الزَّبِيدِيُّ: إِنَّ مَنْ يَحْمِلُ الْحَدِيثَ وَلَا يَعْرِفُ فِيهِ التَّأْوِيلَ كَالضَّيْدَلَانِيِّ وَمِنْ هَا هُنَا قَالَ التَّرْمَذِيُّ: إِنَّ مَنْ يَحْمِلُ الْحَدِيثَ وَلَا يَعْرِفُ فِيهِ التَّأْوِيلَ كَالضَّيْدَلَانِيِّ" iken, Takiyyüddîn el-İzzî'nin ifadesi "وَمِنْ هَا هُنَا قَالَ التَّرْمَذِيُّ: إِنَّ مَنْ يَحْمِلُ الْحَدِيثَ وَلَا يَعْرِفُ فِيهِ التَّأْوِيلَ كَالضَّيْدَلَانِيِّ" şeklindedir.¹⁸

5. Tahâvî'nin İfadesi

Bu minvalde bir sözün Tahâvî'ye nispetine, muhaddislerden Hafız Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed er-Rib'î'nin (ö. 379/989) bir rivâyetinde rastlamaktayız. er-Rib'î şöyle demektedir:

¹⁶ Ebû Şâme Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhim el-Makdisî, *Muhtasari'l-Müemmel fi'r-reddi ala'l-evvel* (thk. Salâhuddîn Makbûl Ahmed), Küveyt 1403, s. 30; Takiyyüddîn Ebû Bekr el-Hisnî ed-Dimaşkî, *Def'u's-sübhethi men şebbehe ve temerrede ve nesebe zâlik ila's-seyyidi'l-celil'l-imâm Ahmed* (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî), Kahire, ts., s. 19. Ahmed b. Hanbel İmam Şafî hakkında ayrıca "كان الفقهاء والمحدثون صيادلة فجاء الشافعي طبيباً صيدلانياً ما رأيت العميون" henüz fakihler de muhaddisler de eczacı iken, Şafî hem eczacı hem tabip olarak geldi. Gözler onun gibisini hiç görmemişti" demiştir. Bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXXI, 334. Ahmed b. Hanbel'in bu ifadesi bazı kaynaklarda "كان الإمام أحمد يقول: كنا نزع بآن المحدث" ve "كان الإمام أحمد يقول: كنا نزع بآن المحدث" şeklinde geçmektedir ki, bu da hicri III. yüz yıla kadar bu benzetmenin mebzul bir şekilde ulema arasında kullanıldığına ve kimsenin bu ifade ile birilerini küçümsemek veya tenkit etme amacı gütmeyeceğine işaret etmektedir. Bk. M. Hasan Abdülgaaffâr, *Eserü'l-ihtilâf fi'l-kavâ'id-i-usûliyye fî ihtilâfi'l-fukâhâ*, s. 6.

¹⁷ Takiyyüddîn b. Abdülkâdir et-Temimî el-İzzî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 38.

¹⁸ İbn Abdülberr'in ifadesi için bk. İbn Abdülberr, *Cami'u beyani'l-ilm*, II, 1029. Takiyyüddîn el-İzzî'nin ifadesi için bk. el-İzzî, *et-Tabakât*, s. 38.

“Ebû Ca’fer et-Tahâvî (ö. 360/970) bazen benim eserlerime bakardı. Bir keresinde yanında bıraktığım bana ait bazı tasniflere bakıp inceledi ve taaccüp ederek bana: “Ey Ebû Süleyman! Sizler eczacı, bizler ise tabipleriz” dedi.”¹⁹

İster söylenme biçimi, ister söylenme sebebi, isterse sözün muhatabı açısından bu olaya bakacak olursak bu ifadelerden, muhaddis kişiliği ile tanınan hafız Ebû Süleyman’ın tasniflerinin Tahâvî’yi tatmin etmediğini söylemek mümkündür. Ancak Ebû Süleyman’ın elindeki rivâyetlerin çeşitliliği Tahâvî’yi şaşırttığı için fakihlerin meselelerin çözümünde ihtiyaç duyacakları hadisleri ellerinde bulundurmaları sebebiyle hadisçiler hakkında eczacı benzetmesi yapmış olması daha kuvvetle muhtemeldir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde Tahâvî’nin bu ifadelerinde ehl-i hadisi fıkıh bilgisinden yoksun addettiğini söylemek uygun değildir.

II. Muhaddislerin Eczacıya, Fakihlerin Tabibe Benzetilmesinin Anlamı

Muhaddisleri eczacıya, fakihleri tabibe benzeten söz konusu ifadeleri kullananlara ve sözün bağlamına bakarak bu söz ile kastedilen mana hakkında şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

İlk iki asırda hadislerin tedvin işlerine daha fazla yoğunlaşan muhaddisler, zaman ilerledikçe hadislerin tedvin sürecinin sona doğru yaklaşmasıyla ister hadisleri tasnif etme hususunda olsun, ister yönetimdeki siyasi çekişmelerin ortaya çıkardığı i’tikadi fırkaların ürettiği sorunlar karşısında mevkilerini belirlemede olsun, isterse ortaya çıkan yeni meseleler karşısında topladıkları hadislerden çözüm odaklı fıkhi hüküm çıkarmada olsun, tedvin ettikleri hadisleri daha iyi anlama ve onlardan hem kendileri hem de toplum için cevap üretme ihtiyacı hissetmişlerdir. Dolayısıyla muhaddisler bu husustaki eksikliklerini tamamlamak için kendilerine yönelik bir nevi “fikhü’l-hadîs” çalışmasına teşvik faaliyeti başlatmışlardı. Bu da ister istemez onları fakihleri örnek almaya sevk etmişti. Bu nedenle, A’mêş’in ortaya koyduğu bu benzetme muhaddisler arasında hüsn-i kabul görerek kendi aralarında bu ifadeyi kullanmış, adeta kendilerini daha çok fıkıhla iştigal etmeye davet etmişlerdi.

Başından beri hadislerle iştigal edenler, Hz. Peygamber’in sünnetini kaybolmaktan korumaya, hadis diye uydurulan yalan sözlerle karışıp itibarsızlaştırılmaya, her türlü tahrif ve değişiklikler yapılarak ya da uygunsuz yorumlarla önemsizleştirmeye karşı mücadele etmiş, sünnetle eksiksiz bir şekilde amel etmeye gayret göstermişlerdi.²⁰ Şu halde böyle bir zümreyi temsil eden mu-

¹⁹ İbn Asâkir Ali b. el-Hasan b. Hibetullâh, *Târîhu medineti Dimaşk* (thk. Ali Şiri), I-XXXXXIII, Beyrut 1415/1995, XXXXXIII, 318; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz* (thk. Zekeriya Umeyrât), I-IV, Beyrut 1419/1998, III, 135; a. mlf., *A’lâmi’n-nübelâ*, XVI, 441.

²⁰ Nitekim A’mêş yemin ederek: “Allah için bu hadisleri talep eden kimselerden daha faziletli kimse tanımiyorum” demiştir. bk. er-Râmehurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdur-

haddislerin yanlış anlaşılma ya da kendi aleyhlerinde kullanılmaya imkân verebilecek bu benzetmeyi rakiplerine karşı bizzat kendilerinin kullanmış olmalarını, Hz. Peygamber'in sünnetini öğrenmenin yanında daha iyi anlamaya ve şer'î hükümlerini öğrenmeye olan arzu ve iştiaklarının bir tezahürü olarak görmek mümkündür.

Öte yandan, hadisçiler hakkındaki söz konusu eczacı benzetmesini değerlendiren, hadis rivâyetinin tabiatını da göz önünde bulundurmak gereklidir. Hadis rivâyeti, hocasından öğrendiğini olduğu gibi başkasına intikal ettirmektir. Dolayısıyla bunun için hadis nakledenin hafızasının kuvvetli olması, işini ciddiye alması ve sorumluluğunun farkında olması gibi temel özelliklere sahip olması yeterlidir. Muhaddisler erken dönemlerde sünnetin tedvinini ve sonraki nesillere intikali ile meşgul oldukları için hadislerin mana ve hükümleri hakkında konuşma hususunda ihtiyatlı davranma olgunluğunu geliştirmişlerdi. Fıkhi meselelerde fetva vermek ise, hem olayı hem de nassı derinlemesine incelemeyi, sorumluluk almayı ve daha cesur olmayı gerektiren bir husustur. Şu halde A'meş, kendisine yöneltilen sorunun cevabını verme hususunda daha ihtiyatlı davranmış ve meselenin cevabını yanı başında; kendisinin de itimat ettiği Ebû Hanîfe'ye havale etmişti.

Meseleye bir başka yönden bakıldığında bu benzetmeye şöyle bir yorum katmak da pek garip olmasa gerek: Nasıl ki eczacıda ilaç bulunmadığı zaman tabibin yazdığı reçete hastanın ihtiyacına cevap vermeyecekse, şer'î hükümlerin dayandığı nasların önemli bir kısmını oluşturan hadislerle ulaşamadığı zaman da fakihlerin karşılaştığı meseleye dair hüküm vermesi mümkün olmayacaktır.

Öte yandan A'meş kendisine namazla ilgili soru soran gür ve uzun sakallı bir adam hakkında da "Şu sakallıya bakın dört bin hadis ezberlemiş gibi gözüküyor, hâlbuki çocukların soracağı soruları soruyor" demiştir.²¹ O, bu sözü ile de hadis ezberlemek ve hadisi fıkhetmek arasındaki farka işaret etmiş gibidir.

Fakihler hakkında tabip, hadisçiler hakkında eczacı benzetmesinin yapıldığı A'meş ve Ebû Hanîfe dönemi, hicri II. asrın başları olup hadislerin tedvininin henüz tamamlanmadığı, İslâmi ilimlerin gelişiminden ve fikhın yaygınlaşmasından söz etmek için de erken sayılabilecek bir dönemdir. Bu dönem itibarıyla, bütün gayretleriyle hadis tedvinini ile meşgul olan muhaddislerin her birinin, rivâyetin muhtevasına fakihler kadar vakıf olmalarını bekle-

rahman b. el-Hallâd, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Beyrut 1404, s. 177.

²¹ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 306; Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* (thk. Adil b. Yûsuf el-Garazî), I-II, yy. (Dâru İbni'l-Cevzi) 1421, II, 159; a.mlf., *Nasîhatu ehli'l-hadîs* (thk. Abdülkerim Ahmed el-Verikât), Zerkâ 1408, s. 36.

mek pek gerçekçi değildir. Nitekim A‘meş, bu benzetmeyi, kendisi de bir fakih olduğu halde kendisinden daha fakih gördüğü talebesi Ebû Hanîfe için söylemiştir. Fakat müteakip dönemlerde İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî başta olmak üzere hadislerle iştigal edenlerden de büyük fakihler ortaya çıkmış ve söz konusu benzetme de geçerliliğini yitirmeye başlamıştır.

Şu halde bu benzetmeyle nasıl ki muhaddislere rivâyet ettiklerinin muhtevasına vâkıf olabilmeleri için yeteri kadar fıkıh öğrenme çağrısı yapılıyor ise, aynı şekilde fakihlere de karşılaştıkları sorulara ve toplumda yaşanan problemlere daha isabetli cevap verebilmek için yeteri kadar hadis öğrenme çağrısı yapıldığını söyleyebiliriz.

III. Benzetmenin Farklı Anlamda Kullanılması

Fıkıh tarihinin başlıca tartışması, ehl-i rey ve ehl-i hadis tartışmasıdır. Bazı ehl-i hadis mensupları, bazı ehl-i rey mensubu fakihleri sünneti bilmemek ve sünnete muhalif davranmakla suçlarken, bazı ehl-i rey mensupları da ehl-i hadis mensubu râvîleri rivâyet ettiklerini anlamamakla suçlamıştır.²²

Zamanla muhaddislerle fakihler arasında karşılıklı didişmeler devam ettikçe A‘meş tarafından dile getirilen “fakihler için tabip ve muhaddisler için de eczacı” benzetmesi, bazı fakihler tarafından ehl-i hadisin aleyhinde kullanılmaya başlamıştır. Yani ilim ehlinin birbirleri için bir iltifat olarak kullandıkları, birbirlerine olan ihtiyaçlarını vurguladıkları söz konusu benzetmenin, muasır diyebileceğimiz yakın döneme ait bazı ilim adamları tarafından maksadı dışında kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bunlardan biri de yakın dönem Osmanlı bilginlerinden Hanefî fakihi Muhammed Zâhid el-Kevserî olmuştur. Kevserî’nin bu ifadeye kattığı yorumu değerlendirebilmek bakımından öncelikle ilmî kişiliğinden söz etmek, akabinde bu benzetmeyi nasıl kullandığını görmek gerekmektedir.

A. Kevserî’nin Kimliği

Son dönem Osmanlı âlimlerinden Muhammed Zâhid el-Kevserî, 1879-1952 tarihlerinde, Osmanlı’nın son dönemlerinde, önce memleketi Düzce, sonra İstanbul ve nihayet Kahire’de yaşamış Çerkez asıllı bir Hanefî-sûfî ilim adamıdır. İttihat ve Terakkî Cemiyeti’ne mensup devlet, siyaset ve fikir

²² Muhaddislerin ehl-i reyî suçlamasına bir örnek olarak İbn Ebî Şeybe’nin, *el-Musannef* adlı eserinde “كتاب الرد على أبي حنيفة” adı altında bir bölüm ayırarak “هذا ما خالف به أبو حنيفة الأثر الذي جاء عن رسول الله صلى الله عليه وسلم” başlığı altında 462 hadisi sıralayıp Ebû Hanîfe’nin bu hadislerle amel etmediğini iddia etmesi gösterilebilir. Bu konu, tarafımızdan doktora tezi olarak çalışılmıştır. Bazı ehl-i rey mensuplarının ehl-i hadisi hedef alan sözleri de bu çalışmada işlenmiştir. Ayrıca râvîleri cahil ve kitap hamalı hayvanlara benzetecek kadar ileri giden bazı ifadeler için ayrıca bk. İbn Abdülberr, *Cami’u beyani’l-ilmî* II, 1032; el-‘İzzî, *et-Tabakât*, s. 32

adamlarına muhalif duruşuyla bilinen Kevserî, Fâtih Camii ve Süleymaniye Medresetü'l-mütehassısın gibi Osmanlı medreselerinde müderrislik yapmış, sonra siyasi görüşü sebebiyle Mısır'a gitmek zorunda kalmış, 11 Ağustos 1952 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.

Tenkitçi, sorgulayıcı ve eleştirmekten geri durmayan bir karaktere sahip olan Zâhid Kevserî, verdiği eserleriyle İslâmî ilimlere önemli hizmetleri olmuş bir ilim adamıdır. Mezhebine olan sıkı bağlılığı, muhalif mezhep mensuplarını eleştirmedeki katı tutumu ile bilinmekte olup kelâm, fıkıh, hadis ve tasavvuf alanlarında önemli bir yere sahiptir. Nitekim söz konusu ilim dallarında farklı görüşler ortaya koymuş, yeri geldiğinde ister Hatîb Bağdâdî gibi erken dönem bilginleri olsun, ister kendisi gibi İstanbul'dan Mısır'a gitmek mecburiyetinde kalan Osmanlı şeyhülislâmlarından Mustafa Sabri Efendi gibi âlimler olsun, hiç kimseye, ters düştüğü hususlarda tenkit yöneltmek ve itirazlarda bulunmaktan geri durmamıştır.²³ Bu yönüyle el-Kevserî döneminin pek çok ilim adamının ilgisini çekmiş, kendisini destekleyenler olduğu gibi ona karşı gelenler de olmuştur.²⁴

B. el-Kevserî'nin İfadeleri

Hafız Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf ez-Zeyla'î'nin (ö. 762/1360) Hanefî fakihlerinden Ali b. Ebû Bekr el-Merğînânî'nin (ö. 593/1196) *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-müfetti* adlı eserinde geçen hadislerin

²³ el-Kevserî Hatîb Bağdâdî'yi tenkit etmek için *تأنيب الخطيب على ما ساقه في ترجمة أبي حنيفة من* isminde bir kitap yazmıştır. el-Kevserî'nin bu eserine Yemenli Abdurrahman b. Yahya *تأنيب الكوثري من الأباطيل* isimli kitabı ile reddiye yazmış ve iki ilim adamı arasında karşılıklı böyle bir atışma yaşanmıştır.

²⁴ el-Kevserî'nin biyografisi için bk. Ahmed Hayrî, *el-İmâm el-Kevserî*, Kahire 1372, s. 5-32; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, İstanbul 1981, IV, 128-138; Hâmid İbrâhim Muhammed, *eş-Şeyh Muhammed Zâhid b. Hasan b. Ali el-Kevserî ve cühûdühü'l-kelebiyye* (doktora tezi, 1988), Câmî'atü'l-Ezher, s. 37-84, 105-119, 162-163, 238, 244, 254, 326; Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, *et-Tenkîl limâ verede fî Te'nibi'l-Kevserî mine'l-ebâtîl* (nşr. M. Nâsiruddîn el-Elbânî-M. Abdürrezzâk Hamza), neşredenin girişi, Kahire, ts. (Dârü'l-kütübî's-selefiyye), I, s. b; Mehmet Emin Özaşar, "Muhammed Zâhid el-Kevserî: Hayatı", *Muhammed Zâhid el-Kevserî: Hayatı-Eserleri-Tesirleri*, İstanbul 1996, s. 29-54; a.mlf., "Muhammed Zâhid el-Kevserî: Hadis Yönü", *a.e.*, s. 83-105; Yakup Çiçek, "Muhammed Zâhid Kevserî'nin Tasavvufî Görüşleri", *a.e.*, s. 127-141; Muhammed b. Abdullah Âlû Reşid, *el-İmâm Muhammed Zâhid el-Kevserî ve ishâmâtühû fî ilmi'r-rivâye ve'l-ışnâd*, Amman 1430/2009; M. Abdüşşehîd en-Nu'mânî, "Şîlatü'l-İmâm el-Kevserî bi ulemâi şîbhi'l-kârreti'l-Hindiyeti'l-Bâkistâniyye", *Uluslararası Düzcü M. Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri*, Düzcü 2007, s. 175-198; Pehlül Düzenli, "Allâme Kevserî'nin Fetvâ Usûlü Anlayışı", *a.e.*, s. 420-428; Ramazan Altıntaş, "Kevserî'nin Ta'lik Yöntemine Bir Bakış", *a.e.*, s. 545; Mehmet Özşenel, "Kevserî'ye Göre Haber-i Vâhidin İtikadî Konularda Delil Olma Meselesi", *a.e.*, s. 567; Ramazan Muslu, "Muhammed Zâhid el-Kevserî ve Tasavvuf", *a.e.*, s. 698-699; Ebû'l-Hüseyn Mahbûb Ali Şâh-Abdurrahmân Şâh Velî, "eş-Şeyh Muhammed Zâhid el-Kevserî: Hayâtüh ve amâlüh", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, VI/3, İslâmâbâd 1971, s. 73-90; Yusuf Şevki Yavuz ve Ebubekir Sifil "Zâhid Kevserî" *DİA*, IVIV, 77-81.

tahricini yapmak üzere kaleme aldığı *Nasbu’r-râye li ehâdisi’l-Hidâye* isimli eserine yazdığı önsözünde Muhammed Zâhid Kevserî şöyle demektedir:

”وأما أهل الحديث فهم الرواة النقلة وهم الصيادلة كما أن الفقهاء هم الأطباء كما قال الأعمش فإذا اجترأ على الإفتاء أحد الرواة الذين لم يتفقهوا يقع في مهزلة.

Ehl-i hadise gelince, onlar (hadis) nakleden râvilerdir. el-A‘meş’in de dediği gibi onlar eczacılar, fakihler ise tabiplerdir. Fakih olmayan bu râvilerin biri (eğer bir konuda) fetva vermeye kalkıştırsa alay konusu olur”.²⁵

el-Kevserî’nin bu ifadesiyle ehl-i hadisi hiç istinasız bir şekilde sadece nakilciler olarak vasıflandırdığı ve toptan tenkit ettiği göze çarpmaktadır. Hatta tenkitten de öte, fetva vermeye kalkıştıklarında alay konusu olacaklarını söylemek suretiyle, hadisçileri küçümsediği görülmektedir. Oysa ehl-i hadis bir fikir birliğinin adı olup bu gruba nispet edilenler arasında hadis nakleden râviler olduğu gibi, İmam Şâfiî, İmam Ahmed b. Hanbel gibi hem muhaddis hem fakih kimliğiyle meşhur olmuş mezhep imamı ile Buhârî başta olmak üzere *Kütüb-i Sitte* musannifleri ve muhaddis kimliğinin yanında bir o kadar fakih kimliği de bulunan *sünen* sahibi nice ehl-i hadis mensubu âlimler de vardır.

el-Kevserî gibi bir ilim erbabının bu durumdan habersiz olduğunu düşünmek mümkün olmadığı gibi onun ehl-i hadise bir husumeti olduğunu söylemek de doğru değildir. Kaldı ki, Kevserî söz konusu ifadesi ile fakih olmayan râvileri hem fakih hem muhaddis olanlara tağlib ederek hepsini birden ehl-i hadis olarak ifade etmiş olabilir. Belki de kendisi fakih kimliği ağırlıklı olan bir bilgin olarak ehl-i hadisin fakihliğini fakihlere nisbetle yok saymış da olabilir.

Her hâlükârda onun bu mübalağalı ifadelerinde, taassup düzeyinde bir Hanefî mezhebi mensubiyetinin izleri hissedilmektedir. Dolayısıyla Kevserî’nin bu sözlerini, maksadını aşmış ifadeler olarak algılamak en güzelidir.

IV. Muasır Bazı İlim Adamlarının Bu İfadeye Yaptığı Yorumları

Muasır Hanefî ilim adamlarından Abdürrahim b. Ahmed b. Mahmûd et-Tahhân el-Halebî, fıkıhın ve dolayısıyla fakihin faziletini anlatırken muhaddislerle fakihleri kıyaslar ve fakihlerin mutlak surette muhaddislerden daha üstün ve daha faziletli olduğu yorumunu yapar ve “يا معاشر الفقهاء! أنتم الأطباء ونحن الصيادلة/Ey fakihler zümresi! Sizler tabipsiniz, bizler ise eczacıyız” ifadesini de bu bağlamda yorumlamıştır. Buna göre eczacı nasıl ki hastaya reçetesiz uygun ilaç veremiyorsa, hadisleri nakleden ve manasına vakıf olmayan muhaddis de fakih olmadan karşılaştığı meseleye cevap veremeyecektir. Ayrıca o,

²⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylî, *Nasbu’r-râye li ehâdisi’l-Hidâye* (thk. Muhammed Yûsuf el-Bennûrî), I-IV, Mısır 1357, I, 19.

muhaddislerin ekseriyetinin eczacıya benzetilen râviler olduğunu söylemiştir.²⁶

Iraklı ilim adamı Ebû Zer Abdulkadir b. Mustafa b. Abdürrezzâk el-Muhammedî ise konuyla ilgili değerlendirmede bulunurken, A'meş'in benzetmesinin ehl-i hadisi bir nevi kötölemek olduğunu savunmuş ancak daha sonra bu benzetmenin bütün ehl-i hadisi için değil, sadece râvî vasfına sahip fakih olmayanlarına yönelik kullanılabileceğini söylemiştir.²⁷

Öte yandan Mustafa es-Sibâî gibi bazı muasır bilginlerin ise, bazı fakihlere yönelttilen hadislerle amel etmedikleri yönündeki iddiaları savunayım derken “وقل أن تجد إماما إلا وقد ترك الأحاديث صحت عنده لأدلة أخرى قامت في نفسه، فهذه المواقف لا يعرفها”/Başka deliller sebebiyle, sahih bulduğu hadisleri terk etmeyen çok az imam vardır. Bu durumları muhaddis bilmez ve onun sırrına (muhaddisin) aklı ermez. İşte burada muhaddisle fakih arasında fark ortaya çıkar” diyerek muhaddisleri bir nevi küçümseyen ifadeler kullanmıştır.²⁸

V. Muhaddislerin Eczacıya, Fakihlerin de Tabibe Benzetildiği Bu İfadenin Muhtemel Muhatapları

Buharî başta olmak üzere *Kütüb-i Sitte* ve diğer sünen sahibi muhaddisler için değil de adı sadece râvî kimliğiyle bilinen kimseler için kullanılmış söz konusu ifadeyi, bütün ehl-i hadis için genellemek, gerçekleri tam olarak yansıtmamaktadır.

Nasları anlamak ile ondan fıkhi hüküm istinbat etmek farklı şeylerdir. Zira her zaman, farklı alanlardaki bilginler aynı nassa farklı açıdan bakabilir ve farklı neticelere varabilirler. Hukukçuların da aynı metinleri farklı yorumlayıp aynı metinlerden farklı hükümler çıkardıkları bilinmektedir. Böyle bir durumda aynı metinden farklı hüküm çıkaran hukukçuların birbirini metni anlamamakla itham etmeleri ne kadar doğru olabilir? Öte yandan ister Kur'an'ın ister hadislerin metinleri sadece hukuki hüküm üretilmek üzere vârid olmamıştır. Öyle olsaydı nasların muhatabının bütün insanlar değil, sadece hukukçular olması gerekirdi. Hatta günümüzdeki sistemlerde sadece hukukçuların vardıkları hükme esas teşkil etmesi için meclisler tarafından üretilen hukuki metinler bile bütün vatandaş muhatap almakta ve vatandaşın bu kurallara uyması istenmektedir. Öyleyse hukukçu olmayan vatandaşlar o kanun metinlerini anlayabilecekler midir? Eğer anlamazlarsa, neden anlamadıkları metinler yüzünden mahkûm olurlar?

²⁶ Abdürrahim et-Tahhân'ın yorumları için onun hutbe ve derslerini içeren http://books.islam-db.com/boo11/40خطب_ودروس_الشيخ_عبد_الرحيم_الطحان sayfasına bakılabilir. Ayrıca Tahhân'ın ders ve hutbeleri “المكتبة الشاملة” programında da yer almaktadır.

²⁷ http://books.islam-db.com/book/التصنيف_في_مصطلح_الحديث_بين_مدرستي_الحديث_والفقه_1/1

²⁸ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânetüha fi't-teşri 'i'l-İslâmî*, Beyrut 1405/1985, s. 421.

Dolayısıyla, bir metni anlamak farklı bir şey, o metinden hüküm çıkarmak farklı bir şeydir. Bu nedenle fakih muhaddisler bir yana, hadisleri sadece nakledebilen ve rivâyet ettiği metinleri belki de yeteri kadar anlayamayan “râvîler”i bile “ne rivâyet ettiğini anlamamak” ile itham etmek ilim sahibi olanlara yakışmayan bir durumdur.

Olaya başka bir açıdan bakıldığında, bazı muhaddislerin bir hadisin muhtevasını kendilerinden daha fakih olanlara nispeten daha az kavramış olması, Hz. Peygamber’in veda haccında kendisini dinleyenler için duyduklarını orada olmayanlara ulaştırma hususunda “لِيُبَيِّنَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يَبْلُغَ مَنْ هُوَ” burada bulunanlar (söylediklerimi) burada bulunmayanlara iletsin, zira buradakiler işittiklerini kendisinden daha kavrayışlı kimselere tebliğ edebilir”²⁹ buyurduğu ifadelerin, vefatından yüz yıllar sonrası bir nevi gerçeğe dönüşmesi olarak da görülebilir.

Öte yandan hadisi nakleden râvî rivâyet ettiği metni ister anlamış olsun ister yeterince anlayamamış olsun netice itibarıyla onun vasıtasıyla fakihlere veya sonraki nesillere intikal ettirilen sünnet, bu ümmetin en kıymetli hazine olup ondan en önce istifade edenler de yine fakihler olmuştur. Fakihleri fakih yapan da işte o ne aktardığını anlamamakla suçlanan râvîlerin verdiği bilgiler olmuştur.

Yüce Allah’ın “Her bilenin üzerinde (kendisinden daha iyi) bilen vardır”³⁰ buyurduğu gibi hangi alanda olursa olsun ilim adamlarının kabiliyeti eşit değildir. Birinin bilgisi mutlak surette diğerinden üstün de değildir. Dolayısıyla ister ilk zamanlarda olsun isterse günümüzde, ilmi seviyesi ne olursa olsun hiçbir ilim adamı için bir başkasının ilmini küçük görmesi veya hakkında onu küçük düşürücü ifadeler kullanması hoş görülmediği gibi dini ve ahlaki açıdan da kabul görmemiştir.

VI. Muhaddislerin Hadisleri Anlamaya Yönelik Çabaları

Muhaddisler de öğrendiklerinin fıkına vakıf olmanın elzem olduğunun farkına erken dönemlerden itibaren varmış ve başından beri rivâyet ettikleri hadisleri anlamaya gayret etmiş, birbirlerini bu yönde teşvik etmiş, eksiklerini gidermek adına bazı yöntemler geliştirerek müstakil eserler telif etmişlerdir. Hadisle ilgilenen kimselerin fıkı ihmal etmemek adına uyguladıkları usuller kısaca şöyle zikredilebilir:

²⁹ Buhârî, İlim 9; Hacc 133; Fiten 8; Tirmizî, İlim 7; İbn Mâce, Mukaddime 40.

³⁰ Yûsuf, 76.

A. Muhtevanın İyi Anlaşılması İçin Az Hadis Rivâyet Etmekle Yetinmek

Bu yöntemlerden biri de, hadisin mana bakımından iyi anlaşılması için talebelere az hadis rivâyet etmekle yetinme yöntemidir. Birkaç örnek vermek konuyu daha iyi aydınlatacaktır.

Hâlid el-Hazzâ şöyle demiştir: “Biz Ebû Kılâbe’ye (hadis öğrenmek için) gelirdik. Ebû Kılâbe henüz üç hadis rivâyet eder etmez ‘(artık yeter) çok hadis rivâyet ettim size’ derdi.”³¹

Ebû Bekr b. Ayyâş ise şöyle demiştir: “A‘meş üç hadis rivâyet ettiğinde (size sel gibi bol hadis rivâyet ettim manasında) ‘size sel geldi’ derdi. Ben de bugün A‘meş gibi olacağım”³²

Süfyan b. Hüseyin ise “Ey İbn Şübrime, az (hadis) rivâyet et ki, (rivâyet ettiğini) anlayasın” demiştir.”³³

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu gibi örneklerde muhaddislerin, rivâyet ettikleri hadislerin muhteva açısından daha iyi kavranması, yeterince anlaşılması ve anlam kaybının yaşanmaması için talebelerine çok hadis rivâyet etmek yerine az hadis rivâyet etmekle yetindikleri, böylece öğrendikleri az sayıda hadisin anlam ve yorumu hakkında çalışmaları için yeterince fırsat tanımaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Abdülberr bu yöntemin gerekçesini açıklarken “Üzerinde düşünme ve anlama kaybı yaşanmaması için muhaddisler çok hadis rivâyet etmeyi ayıp kabul ettiler” demiştir.³⁴

Muhaddislerin geliştirdiği az hadis nakletmekle yetinme usulü, bir yandan sadece hadis rivâyet etmekle yetinip rivâyet ettiklerini iyi anlamayan veya anlamaya gayret etmeyen hadis râvîlerini, rivâyet ettiklerinin ne anlama geldiğini ve ondan nasıl bir hüküm çıkarılabileceğini anlamaya teşvik eder hatta zorlarken, diğer yandan nasların fıkhi hükümlerine vakıf olmanın zorunluluğuna, İslâm’ın şer‘î vecibelerini yerine getirirken de körü körüne değil, mahiyet ve hikmetlerin bilinci içinde olmanın önemli ve gerekli olduğuna vurgu yapmaktadır.

B. Hadisleri Anlamanın Önemine Vurgu Yapan ve Muhaddisleri Fıkha Teşvik Eden Müstakil Eserlerin Telif Edilmesi

Rivâyet ettikleri hadislerin fıkha vakıf olma yönünde muhaddislerin gösterdiği çabalardan sayılabilecek diğer bir unsur ise, hadis ilmiyle iştigal edenlerin bu konuda müstakil eserler telif etmiş olmalarıdır. Hadislerin tedvin sürecini müteakip başlatılan tasnifin henüz ilk dönemlerinden itibaren

³¹ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisi’l-fâsıl*, s. 583.

³² er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisi’l-fâsıl*, s. 583.

³³ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisi’l-fâsıl*, s. 558.

³⁴ İbn Abdülberr, *Câmiu beyâni’l-ilm*, II, 1029.

peş peşe ortaya çıkmaya başlayan camiler ve sünenler gibi musannef eserler, özellikle sünenler yazılış amaçları ne olursa olsun hadislerin fikhini öğrenmeye yönelik en önemli çalışmalardandır.

Öte yandan muhaddisler musannef eser telif etmekle yetinmemiş, ayrıca hadis ilmiyle iştigal edenlere fikhin önemini anlatan ve onları anlamaya teşvik edici müstakil çalışmalar da kaleme almışlardır. Bu tür eserlere Er-Râmehurmuzî'nin *el-Muhaddisi'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* adlı eseri, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Fakih ve'l-mütefakkih* ve aynı müellifin *Nasihatu ehli'l-hadîs* isimli eseri ile İbn Abdülberr'in *Câmi'u beyâni'l-ilmi ve fadlih* isimli eseri vb. çalışmalar örnek gösterilebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Allah her bilğine farklı kabiliyet ve farklı mertebelerde ilim nasip etmiştir. Bu açıdan bakıldığında fakihler, kalamcılar, felsefeciler gibi akıl, idrak ve tefekkür üzerine inşa edilmiş ilim dallarında uzmanlaşan ilim adamlarının da meselelere yaklaşım ve anlama kabiliyetleri bakımından eşit olmadığı aşîkârdır. Hal böyleyken nasların muhafaza edilmesine yoğunlaşmış bir râvî veya muhaddis ile meselenin çözümüne odaklanmış bir fakihin olaya yaklaşım, yorum ve sonuçlandırma düzeylerinin aynı seviyede olması beklenemez.

Çalışmada ele alınan hususlardan şu sonuca ulaşmak mümkündür

1. Muhaddisleri eczacıya, fakihleri tabibe benzeten *يا معاشر الفقهاء! أنتم الأطباء ونحن الصيادلة* /“Ey fakihler zümresi! Sizler tabipsiniz, bizler ise eczacıyız” sözü ilk defa bir muhaddis tarafından kendi talebesi olan bir fakih için söylenmiştir.

2. Bu benzetme zamanla diğer ilim adamları tarafından da olumlu karşılanmış, ilk ortaya çıkışından yakın döneme kadar yeri geldiğinde zaman zaman hem muhaddis hem fakihler tarafından kullanılmıştır. Bu sözle muhaddislerle fakihlerin birbirlerine olan saygı ve hürmeti ifade edilmiş, adeta bir birlerinden istifade etmeye teşvik edilmişlerdir.

3. Öte yandan her fakihin naslara vukûfiyeti ve hadis bilgisi eşit düzeyde olmadığı gibi her muhaddisin hadis bilgisi ve fıkha vukûfiyeti de eşit düzeyde değildir. Bir başka ifadeyle hiçbir muhaddisin fıkıh bilmediği ve ne rivâyet ettiğini anlamadığını söylemek ne kadar yanlış ise, hadis rivâyet eden her râvînin rivâyet ettiklerinin anlamını kavrayan birer fakih olduğunu söylemek de o kadar yanlıştır. Şu halde fakihlerden naslara ve özellikle hadislerle vukûfiyeti az olanlar olduğu gibi, hadisçilerden de fıkıh bilgisi yetersiz olan râvîler vardır.³⁵

³⁵ Önde gelen muhaddislerden Şu'be b. Haccâc ile Yahyâ b. Ma'in buna örnek gösterilebilir. Örneğin kaynaklarda Şu'be b. Haccac'ın, başından darbe alıp koku alma duyusunu yitirdiğini iddia eden kimseyle ilgili bir soru karşısında zorlandığı ve yanında bulunan fakih talebelerinden Bakiyye b. el-Velîd el-Humsî'den yardım aldığı ile ilgili bilgiler yer almaktadır

Râvîlerin bu durumunu düzeltmek için muhaddisler de dâhil ulema, elinden gelen her türlü çalışmayı yapmaya gayret etmiştir. A‘meş’in söz konusu benzetmesi de bu gayretlerden biri addedilebilir.

4. İlim adamlarının eksikliklerini gidermeleri ve kendini geliştirmeleri adına faydalı olan ilmi rekabet, çok ileriye gittiğinde istemeden de olsa sahibini aşırılığa götürebilir. Hadisçilerin eczacıya, fakihlerin tabibe benzetildiği misal de zaman zaman ehl-i hadis ve ehl-i rey ekolleri arasında cereyan eden bazı tartışmalara alet edilerek, asırlar boyunca ilim adamlarının kullanmış olduğu manadan uzaklaştırılıp ehl-i hadisin aleyhinde kullanılabilmektedir. Bir başka deyişle ehl-i hadisin fakihler için kullandığı iyi niyet ifadeleri, bazı fakihler tarafından kısmen de olsa suiistimal edilerek ehl-i hadis kendi ifadeleriyle vurulmaya çalışılmıştır.

“Ey Fakihler Zümresi! Sizler Tabipsiniz, Bizler ise Eczacıyız’ Sözünün Tespiti ve Muhteva Değerlendirmesi”

Özet: İlk defa A‘meş tarafından Ebû Hanîfe’yi övmek üzere kullanılan يا معاشر الفقهاء! أنتم الأطباء ونحن الصيادلة /Ey fakihler zümresi! Sizler tabipsiniz, bizler ise eczacıyız!” ifadesi, hadis ve fıkıh münasebetinin önemine işaret eden meşhur bir misâldir. Gerek bu misâli dile getiren A‘meş gerek daha sonraki asırlarda yakın ifadelerle tekrar eden ilim adamları, bu misal ile hadisçileri fıkıh, fakihleri ise hadis öğrenmeye teşvik etmişlerdir. Bu misâli “hadisle uğraşanların nasların manasını bilmediği, fıkıh bilgisinden uzak oldukları” istikametinde yorumlanması ise sözü söylenme maksadının dışına çıkaran bir taassuptan ibarettir.

Atıf: Ataullah ŞAHYAR, “Ey Fakihler Zümresi! Sizler Tabipsiniz, Bizler ise Eczacıyız’ Sözünün Tespiti ve Muhteva Değerlendirmesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIII/1, 2015, ss. 75-94.

Anahtar kelimeler: Râvî, Muhaddis, Hâfız, Fakîh, Tabip, Eczacı.

(bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve’l-mütefakkih* II, 164; a.mlf., *Nasihatu ehli’l-hadis*, s. 47). Aynı şekilde Yahya b. Ma‘în’in de muhaddislerle hadis müzakere ettiği sırada, adetli kadının meyyiti yıkayıp yıkayamayacağı ile ilgili kendisine yöneltilen bir soru karşısında cevap veremediği ile ilgili bilgiler için bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve’l-mütefakkih* II, 160; a.mlf., *Nasihatu ehli’l-hadis*, s. 38.